

Egy-két adat

IGNOTUS HUGÓ

„magántörténetéhez”

1

A mai magyar irodalomtudomány, amely sokszoros tárgyszűkítés eredményeként alakult ki, nem nagyon tud mit kezdeni az életrajzírással. Ez a gyakorlat a mai mainstream szemében egyike a „naiv”, tudományalatti „narratíváknak”, amelyeket e mainstream mélyen megvet – ugyanakkor, e diszkreditálással párhuzamosan, ez az értelmezői tárgyszűkítés automatikusan nagy úrt teremt az irodalomról való beszédben. Olyan úrt, amely azután a legfelületesebb életrajzpótlékot is felértékeli az olvasók körében. Okkal s joggal. Ugyanis, tetszik vagy sem, tény: még a silány pótlék is ad valamit abból, ami az egykorvult írók élete föltételeivel és körülményeivel, azaz a „valósággal” kapcsolja össze, s így csakugyan „érdekes”. Ám érdemes lenne leszállni a magas lóról. Az életrajz nemcsak felhígítva és „piacosítva” lehet hasznos; filológailag megalapozott formája, az „érdekességen” túl is sok tanulsággal szolgál – ha ezt az önkorlátozó, hamis értelmezői előfeltevések nem akadályozzák meg.

Ignotus Hugóról (1869–1949) például – tisztelt a kivételnek – többnyire üres fecsegés folyik. Ötletszerűen előrángatott megállapításait értelmezgetik (ha egyáltalán idáig eljutnak), és sem a szövegkorpusz, amelyet sok évtizedes pályája során létrehozott, nincs számba véve, sem sokrétű tevékenységének leírása nem történt meg. Az életrajz ismeretének hiányát sokszor önkényes (s teljességgel üres vagy félrevezető) panelek

próbálják elfedni a diskurzusban – inkább lemondva a megértésről, semhogy idő- és munkaigényes filológiai munkára vetemedjenek. Az életrajzi filológia ma nem „elegáns”, a tudományos műszavak ügyes iterációja sokkal hatásosabb. A hozzá nem értők ilyenkor azt hiszik, „komoly” tudós beszél.

Így előáll az a furcsa, de egyáltalán nem váratlan helyzet, hogy a modern magyar irodalom korszak-reprezentáló folyóiratának, a *Nyugat*nak több mint húsz évig volt főszerkesztőjéről, aki szó szerint beleírta magát ennek az irodalomnak a történetébe, alig valamit tudunk. Nemcsak a finom részleteket, de még az életrajz alapvető, mondhatnánk egzisztenciális súlyú eseményeit is köd fedi. Neveinek és identitásának alakulástörténete, az életét legközvetlenebbül befolyásoló születések és halálok, házasságkötései és válásai s így tovább, hiába alakították munkaképességét messzemenően, mint nem irodalmi mozzanatok súlyosztóbe kerültek.

Pedig ezek nemcsak a pálya és az életmű kontextusában, de önmagukban, mint történeti-szociológiai faktumok is igen sok mindentről árulkodnak.

2

Érdemes egy ismert s számon tartott eseményből kiindulni. Ignotus Hugó 1869. november 17-én született, Budapesten. A Pesti Izraelita Hitközség anya-

könyvezte (állami anyakönyvezés akkor még nem folyt, az újszülötteket valamely felekezet vette nyilván tartásba – a megszületés regisztrálása vallásos aktusnak számított). Apja neve Veigelsberg Leó, anyja neve Schönberger Katalin volt; mindketten az izraelita felekezet tagjai. Az újszülött fiúgyerek a Hugó nevet kapta. Egyszerűnek látszó képlet, de nem teljesen az.

Már a szülők születése körül is zavarok vannak, nem könnyű megmondani, mikor látták meg a napvilágot. A lexikonok Veigelsberg Leóról általában azt írják, 1846. január 18-án, egy Moson megyei faluban (Boldogasszony, Nagy-Boldogasszony, Nagyboldogasszony) született. (Egyebek közt így tudja ezt a *Magyar Életrajzi Lexikon*, az internetes *Jewish Encyclopedia* és a *Wikipédia* is.) A budapesti Kozma utcai temető ugyancsak internetre föltett nyilván tartása szerint viszont 1844-ben született. Pusztán logikailag ez is, az is elfogadhatónak látszik. Ám, mindezt bonyolítva, egyéb adat is előbányászható. A kecskeméti izraelita hitközség, amely házasságkötését anyakönyvezte, a házasságkötéskor (1864. május 3.) a vőlegényről azt jegyezte föl, hogy „30 éves” – azaz, eszerint, 1834-ben született. S megtudjuk róla e bejegyzésből azt is, státusa: „kiskőrösi főtanító”. Ez utóbbi adat pedig már elgondolkodtató. Veigelsberg Leó ugyanis minden forrás szerint csak bécsi egyetemi orvosi tanulmányait félbeszakítva lett tanító, s így, ha az 1846-os (vagy akár az 1844-es) születési adatot fogadjuk el, nem nagyon lett volna ideje egyetemre járni. Hasonlóképpen zavaros az édesanya, Schönberger Katalin születési időpontja is. A Kozma utcai temető nyilván tartása szerint 1847-ben született. A házassági anyakönyv viszont azt mondja róla, hogy „22 éves”. Itt megint diszkrépancia van. Szerencsére a kecskeméti izraelita anyakönyv nemcsak a házasságkötést, de születését is regisztrálta. A születési anyakönyvi bejegyzés szerint 1842. december 29-én született, Kecskeméten – apja Schönberger Adolf, anyja egy bizonyos Netti volt. (Az ő vezetéknévét nem adták meg.) Ha ezeket az adatokat lényegükre csúszasztjuk, akkor a helyes adatok így adhatók meg: Veigelsberg Leó (1834–1907), Schönberger Katalin (1842–1911). A nyers adatok szintjén tehát ők voltak Ignotus szülei.

Mindez azonban nem rendez el minden lényeges összefüggést. Magának a szülőknek „zsidóként” való azonosítása is homogenizál, nagyon különböző identitáslakzatokat mos össze. Az apa ugyanis, ahogy unokája is elmondta róla később, német zsidó, az anya magyar zsidó volt. Veigelsberg Leó is, felesége is tudott természetesen magyarul, ám a két szülő eltérő származása és a gyerek növekedése idején már előrehaladott asszimilációs szituáció sajátos nyelvi helyzetet teremtett. Hugó anyanyelve szó szerinti értelemben is, átvitven is a magyar lett, elsősorban a magyar nyelvre nevelték. Ez életrajzában egyik, önmaga által elbeszélte epi-

zódjából szépen kiderül. A kislány előtt ugyanis egyszer, egy „kényes” témát tárgyalva, apja hirtelen németre fordította a szót, hogy a gyerek ne értse meg – a kislány azonban megértette, miről beszélt apja. Spontánul ugyanis már sok mindent fölszedett a német nyelvből. A magyar nyelv családon belüli pozíciója azonban egyáltalán nem volt egyértelmű. Az apa németül író újságíró maradt egészen haláláig, magyarul nem is publikált, s a német nyelvnek nemcsak használója, hanem elsőrendű stilsztája is volt. (Fia ezt maga is többször fölemlgette: VI 400., 572.) A kétnyelvűség tehát szükségképpen kialakult. Ignotusnak a magyar nyelv iránti megkülönböztetett érdeklődése paradox szituációból fakadt. Nemcsak az asszimilációs stratégia indokolta (a „magyarosodás” praktikus szükséglete), hanem – sajátos mód – a német anyanyelvű apa magas fokú német nyelvi tudatossága is. A szülők ezen túl is, személyes példájukkal, pszichológiai alkattal is befolyásolták gyerekeiket, így Hugót is. Nagyon fontos momentum, hogy a rabbi-ösökkel is bíró Veigelsberg Leó, bár szekularizálódó életpályát futott be, méghozzá sikeresen (pályája csúcán egy nagy lap, a *Pester Lloyd* főszerkesztő-helyettese és tényleges irányítója volt) – voltaképpen félbemaradt egzisztenciának tartotta magát. Bécsi orvosi tanulmányait félbe kellett hagynia, rosszul fizetett értelmiségi segédmunkára kényszerült (ma úgy mondanánk, képesítés nélküli tanítóként dolgozott), majd e helyzetből csak politikai helyzetelemző képességei révén, újságíróként tört ki. „Valaki” lett, a legjobb körökben forgott, de saját sorsát mindig is egy nagy törés eredményének tartotta. Ez a tapasztalat, nem is meglepő módon, fia nevelése terén is érvényre jutott. Legyen meg a diploma, azután „írhat”, mondta neki. Ugyanakkor, talán nem írható a véletlen számlájára, hogy Ignotus sorsában nem az apai intelem, hanem az apai példa érvényesült – nem szerezte meg jogi diplomáját, az utolsó vizsgák előtt „elcsábította az irodalom”. Ő is félbemaradt egzisztencia lett. S apja személyes kvalitásaival, varázsával is hatott rá. A gyerekek (Hugó is) apjukat, s nem anyjukat szerették igazán. A két szülő konfliktusában rendre apjuk pártját fogták. Amikor, hosszú házasság után, Veigelsberg Leó beleszeretett egy fiatal nőbe, s el akart válni, már felnőtt gyerekei mind melléje álltak, s „haragudtak” anyjukra, hogy nem egyezett bele a válásba. Veigelsberg Leó persze nem, vagy nemcsak ezért lett 1907-ben öngyilkos, hanem, elsősorban és döntően, súlyos adósságai, összekuszálódott anyagi helyzete miatt, de a jelek szerint sorsa csak megerősítette a gyerekek, így Hugó szülőkhöz való aszimmetrikus viszonyát. Az apai példa és sors utóbb Ignotus életében is többszörösen visszaköszönt. Válásában, újrazsuzott házasságaiban éppúgy, mint az anyagi stabilitáshoz való viszonyában. Mindig nagy gondot fordított élete anyagi föltételeinek megteremtésére, ezért

megalázó, frusztráló helyzetekbe is bele-belement, de pályája második, 1919 utáni szakaszában ezt nem sikerült fönntartania. Sőt. Lényegében folyamatos egzisztenciális gondok közt élt. (Tapasztalatát ő is továbbadta fiának, akit kereskedelmi szakembernek szeretett volna kiképeztetni, de „Pali fiam”-at diszpozíciói nem ilyen karrierre jelölték ki. Ő is csak „elméletileg” lett „üzletember”, vagy még úgy sem, s rá is csak a példa, s nem az intelleum hatott.)

Veigelsberg Leó 1907. október 31-én halt meg, szerkesztőségi szobájában agyonlőtte magát. Özvegye, Schönberger Katalin 1911. július 2-án hunyt el, „epikózsában”. A kondoleálóknak adott válaszok érdekesen mutatják fiuk hozzájuk való viszonyát. Az apa halálát Ignotus többeknek (pl. Kiss Józsefnek, Adynak) mint élete nagy megrázkódtatását emlegette köszönőlevelében. Anyja halálát viszont (Babitsnak írva) épp csak szóba hozta egy félmondatban, s levele valójában ügyintéző levél.

Ez az aszimmetria mindenképpen figyelemre méltó, de a következtetések levonásával roppant óvatosnak kell lenni. Egyáltalán nem az anyai ág személyiségtörténeti szerepének súlytalanságát jelzi. Anyja, aki kecskeméti születésű volt, tartotta ugyanis a kapcsolatot alföldi rokonaival, s Hugó gyerekkora jelentős részben náluk, a kecskeméti rokonoknál telt (vö. VI 694., ld. még önéletrajzi elbeszéléseit: *Magyar Ujság*, 1934. febr. 28., márc. 4., márc. 11., márc. 18., márc. 25.). Bizonyos természetű szociokulturális tapasztalatait tehát éppen e körben szerezte meg, s ezek az élmények, mint a visszaemlékező, már érett férfi utalásaiból kiderül, nagyon is fontosak voltak. Nemcsak a vidéki, „magyar” zsidók vonatkozásában, de az őket körülvevő nem-zsidó, és nem nagyvárosi, hanem afféle parasztpolgári közeg vonatkozásában is. Később, amikor életére visszatekintve önéletrajzi novellákban próbált számot vetni az őt alakító közeg emberi sajátosságaival, aligha véletlenül, ezeket a kecskeméti élményeket és alakokat örökítette meg – persze a saját élményszerkezete belső, privát nézőpontjából, homályban hagyva sok mindent, amivel számolni kell, de ami benne nem vált tudatossá. S az sem véletlen, hogy amikor az 1890-es években nagy harcait vívta a nagyvárosi élmények, benyomások, tapasztalatok elismertetéséért, az ellene fölhozott érveket (ti. a „nép”, azaz a parasztság életének állítólagos nem-ismerésével kapcsolatban), e vádakát önmaga számára rendre e kecskeméti (és kiskőrösi) élmények birtokában hátrította el. Ahogy az sem mellékes – s ez, íróról lévén szó, fontos –, hogy magyar nyelvi inspirációit is jelentős mértékben innen merítette. (A magyar nyelv intézményi keretek közt zajló vagy éppen autodidaxis révén való módszeres és tudatos tanulmányozása mindezt „csak” elmélyítette, tudatosította. A nyelvi élmény alaprétege nagy valószínűséggel kecskeméti hozadék.)

Ugyanakkor, amikor e dimenzió fontossága kiemelődik, nem hallgatható el az „apai örökség”, a német irodalomra s kultúrára való ráatalálás sem (vö. pl. VI 291–292.). S a német kultúra nem pusztán mint kontraszt jelent meg személyes fejlődésében, intellektusa kibontakozásában, hanem mint a kéznél lévő nagy kultúra sok mindenre rálátást adó lehetősége is. Mint norma, mint mérőeszköz.

Az örökség mindkét ágának részletekbe menő pontos föltérképezése természetesen még igen sok filológiai munkát igényel.

3

A Veigelsberg-családban négy (vagy öt?) gyerek született. Emma (valamikor 1865 és 1868 között), Hugó (1869-ben), Viktor (1875-ben) és Jenny, más írásmód szerint: Jeni (1876-ban). A budapesti, Salgótarjáni úti temetőben van eltemetve (B 109, 3) egy Veigelsberg Mathilda nevű kisgyermek is, akinek csak halála éve (1874) ismert. Nevéből s az időpontból következtetve alighanem ő is e családnak a tagja volt. Ha e föltevés helytálló, ő 1873-ban vagy az az előtti években született, és sorrendben – talán – a harmadik, mindent összevetve pedig az ötödik gyerek volt a családban.

A családtörténet legkevésbé ismert szereplője Emma. A néhány szórványos adatból csak annyi bizonyos, férjhez ment (férje nevét, s így az ő asszonynevét nem ismerjük), Budapesten élt. Unokahúga, Ignotus Sári szerint ő volt a modellje, „névadója” Ignotus nevezetes, Emma asszonyként jegyzett *A Hét*-beli levlésorozatának. Művelt, tájékozott asszony lehetett. Az ő jegyzésével jelent meg 1911 májusában az erdélyi szászok *Die Karpathen* című folyóiratában egy cikk Ady Endréről, amelyet újraközlője és fordítója, Ritoók János (1977: 743.) az ő írásának tart. E cikk, mely utóbb antológiadarab lett, meglepően okos és éleslátó. Ha valóban az írta, aki jegyezte, a szerzőt irodalomértő, tájékozott asszonnak kell tartanunk. Nem lehetetlen azonban, hogy a cikket valójában Ignotus írta, nővére neve mögé bújva. (Annyi bizonyos, Ignotusnak volt személyes kontaktusa a szász lappal, s könnyen lehet, hogy írását csak valamilyen, egyelőre ismeretlen megfontolásból közölte álnéven.) Ha a cikk szerzői neve csak fedőnév, a névválasztás – ahogy korábban az „Emma asszony” név használata is – árulkodik a két testvér viszonyáról. (Egyébként is, tudjuk, a négy gyerek nagyon összetartott, vasárnaponként rendszeresen együtt voltak stb.) S tudjuk, a harmincas években a Bécsben élő Ignotus, ha Budapestre „leugrott”, sokszor nővééréknél szállt meg. Iratait, festményeit s más műtárgyait is náluk helyezte el. Emma magas kort ért meg, 1944-ben, „Sztójay kegyelmes úr”

regnálása idején, a gettóba kényszerülést elkerülendő, önkézzel vetett véget életének.

Valamivel többet tudunk az öcsről, Viktorról. Ő 1875. december 20-án született, Budapesten; gimnáziumot, majd egyetemet végzett, jogász (ügyvéd) lett. Az 1890-es évek közepén rajzaival *A Hétköz*ben is fölűnt, ezeket Viktor névvel (vezetéknév nélkül) közölte. Volt bizonyos érzéke a képzőművészethez, rajzait Tóth Béla például dicsérte is, s maga Ignotus is méltányolta öccse próbálkozásait, de ő, realistán (vagy csak az apai intenciókhoz igazodva, óvatosan) előre jelezte, hogy Viktor számára realisabb egy gyakorlati pálya. Egyetemi tanulmányait 1893-tól 1897-ig végezte a budapesti egyetemen. Az abszolutórium megszerzése után (igaz, pótvizsgákkal tarkítva) letette a szükséges szigorlatokat is (1897. jún. 28., 1898. nov. 29., 1899. ápr. 17., jún. 29., nov. 11.), 1899. december 2-án avatták a „jogtudomány doktorává”. Veigelsberg Viktor, mint ügyvéd, az 1902/03-as címtárban bukkant föl (1902/03: 1735.), ekkor egy ideig még szüleivel élt (V. Fürdő u. 1.), majd külön háztartást hozott létre. Érdekes mód, egy ideig bátyjával együtt is lakott (Lipót körút 5), majd 1905-től, amikor Ignotus a Báthory utcába költözött, Viktor újra apjáékkal élt együtt. Az 1905/06-os címtár szerint a Lipót körút 5-ben, majd újra a Fürdő utcában (1906/07: 1696.). Végleges külföldköltözése 1907-ben következhetett be, amikor az V. Zoltán u. 11-be költözött (1907/08: 1828.). Ettől kezdve hosszú ideig ez volt a lakcíme. Bátyjával mindig szoros kapcsolatban maradt, jogi ügyeit is ő intézte. Szerepet vállalt a *Nyugat*nál (egy ideig a lap ügyésze is volt), s a *Nyugat* részvénytársaság megszervezésében is komoly szerepe volt (vö. Buda 2000: 25., 164., 165.). Nevét valamikor az 1920-as években, de még 1927 előtt Véghelyire magyarosította (Vitályos 2009: 486.). A névváltszás Ignotusra megy vissza, pályája elején az ő (egyik) álneve, írói neve volt a Véghelyi Imre (ezen a néven Ignotus egyszer még a *Nyugat*ban is publikált egy kis cikket!). Az 1918 végétől külföldön élő, félig-meddig emigráns Ignotusszal szoros és rendszeres kapcsolatban maradt, leveleztek, telefonon is érintkeztek, olykor személyesen is találkoztak. (Az Ignotus-kutatás egyik óriási vesztesége, hogy ez a levelezés nem maradt meg, vagy – „mély illegálisban” – lappang.) Így is jó néhány levél maradt fenn, amely ügyintézői szerepét dokumentálja. Egy fia született, Véghelyi Péter (1908–1986), aki jó nevű, tudós orvos és neves műgyűjtő lett. (Ő gyermektelenül halt meg, gyűjteménye a Szépművészeti Múzeumra szállt, amelyet pénzzel is támogatott.) Véghelyi Viktor túlélte 1944-et, ’45 után jelentős szerepet játszott bátyja magyarországi hivatalos rehabilitálásában (1948), majd hazatérése (1948. december) megszervezésében. Túlélte bátyja 1949 nyári halálát, de az ő halálának az időpontja jelenleg még nem ismert.

A legkisebb, felnőtt kort megélt Veigelsberg-gyerek, Jenny élettörténete nagyrészt szintén homályba vész. Annyi bizonyos, hamar férjhez ment, férje, Vécsei Ede (1874–1941) „magyar királyi iparfelügyelő” volt. Ignotus e húga korán, 39 éves korában meghalt, 1915. június 13-án, „szepszisben” hunyt el egy budapesti szanatóriumban. Sírja a Kozma utcai temetőben van (4. parcella, 6. sor, 17. sírhely). Halála, levelek tanúsítják, Ignotust mélyen megrendítette. (Érdekes, hogy megözvegyült sógorával Ignotus még az 1920-as évek végén is tartotta a kapcsolatot, protekciót próbált neki szerezni stb.) A Vécsei-házaspár (a férj is) a Kozma utcai temetőben nyugszik, zsidó vallásukat tehát nem adták föl, nem tértek ki.

4

A név, bár általában kapjuk, identitásképző elem – a választott neveknél kivált jól érzékelhető ez az összefüggés. Ignotus neve, nevének kialakulástörténete is beszédes – s az irodalmi köztudat számára rejtélyes. Veigelsberg Hugóként anyakönyvezték, s ezt a nevet, többnyire tudatlanságból, s olykor, de nem ritkán antiszemita fölhanggal ma is „a” nevének gondolják, az „Ignotus” nevet a „művésznevek” közé utalva. Valójában, s ez éppen a nevéhez való viszonyából derül ki, igen korán el kezdte keresni „saját”, identikus nevét. 1890-ben debütált *A Hétköz*ben, s publikációi mindjárt kezdettől a névkeresés jegyében jelentek meg. Az első ilyen név a már említett Véghelyi Imre volt. Ez a név sok szempontból beszédes. A kezdőbetű megőrzi az eredeti név kezdőbetűjét, tehát mintegy utal rá, őrizi a kontinuitást. A név azonban „magyar”, ebben tehát megjelenik egy asszimilációs opció. A Véghelyi név ugyanakkor beszélő név, utal egy felvidéki rokoni szárra, bizonyos értelemben tehát a származásra. Ez az első „új” név azonban csak részben tartozik az asszimiláció történetébe. Az elsődleges elkülönülés, minden jel szerint inkább a nagy tekintélyű, közismert apától való leválást dokumentálja, gesztusa önmaga önmagaként való azonosítása. (Ez, a félreértések elkerülése végett jegyezzük meg, nem elhatárolódás, ez csak önállósulás.) *A Hétköz* szokásos gyakorlat ezt a szándékot óhatatlanul fölérősítette. A saját nevet igen sokszor mellőző, álnevek és jelek mögé bújó szerzői önazonosítás szinte ösztönözte a fiatal írókat a névváltszásra, sőt a névváltszogatásra. *A Hétköz*ben így igen sok név kapcsolódott írásaihoz – ezeket a Gulyás-féle álnévlexikon regisztrálja is. Ami érdekes bennük: ezek a nevek szinte kivétel nélkül szerepnevek, egy-egy írói szerep irodalmias leképezései. Ilyen például a magyar irodalmi hagyomány egy meghatározott rétegére visszautaló Tar Lőrinc vagy a Pató Pál, ilyen a Shakespeare-re alludáló

Yorick stb. (S ilyen lesz – mutatis mutandis – az „Emma asszony” is.) Az egyik ilyen névváltozatnak azonban megkülönböztetett szerep jutott, olvasói s ő maga is egyre inkább az Ignotus névvel azonosították az ifjú író. A latin szó jelentése meglehetősen egyszerű, ’ismeretlen’, s ez a jelentés jól jött a lapban szokásos szerepjátékban. Sok előnye volt. Nem ’zsidós’ (németes), a magyar kultúra egyik fontos hagyományához, a latinizáláshoz kapcsolódik (Magyarországon 1848-ig a latin volt a hivatalos nyelv!), ugyanakkor nem is a fölszínes és konjunkturális „magyarosodás” jele. Bizonyos tartózkodást, vagy inkább tartást – önérzetet fejez ki. S nem mellékesen, bizonyos titokzatosságot is gerjeszt – erre még Ady is rájátszott, aki a „magyar irodalom titokzatos Vasárlarcosáról” írt. Ez a választás utóbb szinte emblémájává vált, egyedi, mindenki mástól megkülönböztetett szereplője lett így a magyar irodalomnak. (A lelemény persze csak magyar kontextusban egyedülálló – az Ignotus név, álnévként, viszonylag gyakori az egyetemes kultúrtörténetben. De jellemző, hogy egy mai német kutató, Carl Schmitt könyvtárát rekonstruáló jegyzékében egy másik Ignotus munkáját is a magyar Ignotus számlájára írta. Azaz, e néven őt tartotta számon.)

Ez az Ignotus név azonban bármennyire is emblematikussá vált, elég sokáig csupán írói név maradt. Hivatalos, polgári neve továbbra is a Veigelsberg volt. De ilyen szempontból érdekes megnézni nem nyilvános, magán megnyilatkozásait, leveleit is. Levélíróként ugyanis csak viszonylag ritkán használta eredeti nevét, s e névalakot is olykor csak kezdőbetűkkel (V. H.) jelölte. Többnyire leveleit is Ignotusként írta alá – így ismerték, így tartották számon. Az emblematikus írói név és a polgári név különbségében rejülő feszültséggel alighanem csak a *Nyugat* megszervezése körüli időkben szembesült igazán, amikor (1907) polgári nevét kellett használnia az iratokban, de ehhez a névhez, zárójelben, magyarázatot kellett fűzni: Ignotus.

A diszkrepancia áthidalásának legegyszerűbb formája a hivatalos névváltoztatás volt. Apja már nem élt, a változtatás nem ment „árulásszámba”, nem jelentette az eredeti név megtagadását – ugyanakkor gyermekei, Pál (1901) és Sára (1903) szempontjából is praktikus volt. Névváltoztatási kérelmét a belügyminiszter 1908. augusztus 1-i hatállyal hagyta jóvá. Így vezetékneve az 50778/908. (más dokumentum szerint az 51.778/1908.) BM rendelet értelmében Ignotus-Veigelsbergre változott. Ettől kezdve, mivel a névváltoztatás a kiskorú gyerekekre is vonatkozott, a két gyerek Ignotus Pál, illetve Ignotus Sára néven szerepelt, a névváltoztató apa hivatalos neve pedig Ignotus-Veigelsberg Hugó lett. Az új név a névváltoztatások egyik útját mutatja (vö. Hatvany-Deutsch Lajos, majd ebből: Hatvany Lajos), de ezt az utat jogi értelemben Ignotus nem járta végig. Hivatalos neve haláláig a ket-

tős név maradt (így szerepel ez olyan okmányában is, mint például abban az útlevelemben, amellyel 1948-ban hazatért), a „közéletben használt” neve azonban egyre inkább az Ignotus Hugó lett. (Így szerepel neve például még a *Magyar Hírlap* által kiállított újságíróigazolványban is.) S bár magyar nyelvű publikációit az utónév nélküli Ignotus névvel jegyezte továbbra is, nem magyar nyelvű publikációiban az Ignotus Hugó, pontosabban: Hugo Ignotus név vált általánossá.

Mindebből néhány dolog következik. Nevét, saját intenciói szerint, az Ignotus Hugó formában illeik használni. Veigelsberg Hugó 1908-tól nem létezik. Ugyanakkor szimbolikus, hogy nevéből az eredeti névalakot jogilag nem számolta föl teljesen. Új formában, kettős névként, de megőrizte. Az identitásképletben megmaradt a származás tudata, s asszimilációja – ettől függetlenül is – egyéni módon, a konvencionális gyakorlattól eltérően zajlott le.

5

Állami anyakönyvezés 1869-ben nem lévén, Ignotusnak már anyakönyvezése is vallásos aktus volt, a zsidó felekezet tagja lett. Ez azonban, azt kell mondanunk, megint csak nem szimpla történet. Hogy Ignotus „zsidó” volt, az az antiszemiták számára ugyan éppúgy evidens, mint minden (le)származás alapján végzett besorolás számára. De ha az identitás alakulását tekintjük elsődlegesnek, az individuumot jellemző választásnak, akkor a helyzet mindenképpen komplikáltabb. S nemcsak azért, mert kezdettől érte a nem-zsidó környezet akkulturáló hatása, iskolában éppúgy, mint a személyes érintkezésben vagy a nyilvánosság terében. De azért is, s azért elsősorban, mert önmagát kora ifjúságától tudatosan alakító emberként a valósághoz való személyes viszonya vallási dimenziójára is ügyelt, s szembesült azzal a ténnyel is, hogy az európai kultúra úgynevezett zsidó-keresztény kultúra, mindkét pólusa realitás, s mindkettő lényeges. A kereszténységhez való viszonyának részletekbe menő rekonstrukciója még nem történt meg, néhány dolog azonban már most is regisztrálható. A Veigelsberg-család, amelynek ősei között rabbik is voltak, Ignotus születését követően már bizonyosan nem minden vallási előírást tartott be. (A kisfiú egyik, utólag önéletrajzi novellában is megírt élménye például a füstölt sonkához kapcsolódott [vö. *Magyar Ujság*, 1934. febr. 28.], ami tudvalevően nem „kóser” étel.) A család, az apa pozíciójának megfelelően, igen magas szinten érintkezett a nem-zsidó környezettel – a kis Hugó például, apja révén, „Móric bácsinál”, azaz Jókai Mórnál is vendégeskedett (VI 354–55., 359.), jó kapcsolatba került Mikszáthtal (*Szabadság*, 1947. máj. 22. 2.),

evangélikus gimnáziumba járt, ahol a gyerekek többsége keresztény hittanra járt stb. S van olyan (önéletrajzi fogantatású) novellája (*Hárman a szalonban*; VI 105–116.) is, amelynek centrumában egy keresztény paphoz való viszonya áll. Mindezeknél is fontosabb azonban, hogy apja révén egy nagy európai kultúra, a német kultúra vonzásába került, s így nem lehetett nem tudomásul venni a kereszténységet. Ignotus a szó konvencionális értelmében nem igazán volt „vallásos”, a tudományok és a művészetek vonzásában alakult ki érdeklődése, intellektuális preferenciáinak rendszere. A vallással mint kultúraalakító erővel azonban bizonyosan számolt, s életművében rendre föl is bukkanak vallással kapcsolatos gondolatmenetek – többek között újszövetségi tematikájúak is. Így például megemlíthető *Péter* című novellája, amely Péter Apostol történetének egyik lehetséges, fiktív újraelbeszélése. (Ez a *Feljegyzések* című könyvében 1909-től kötetben is olvasható.) E vonatkozásban szimptomatikus az a karikatúra (Ignotus szavával: „figura”), amelyet a *Tímár Virgil fiában* Babits rajzolt róla, a „zsidó aforizmaíróról”, aki a „kereszténységgel kacérkodik”. Tudjuk, ez a „kifigurázása” nagyon fájt neki (vö. VI 572.), hiteltelennek is tartotta, de elismerte, a regény egyes „adatai” csakugyan rá vallanak.

Tudjuk azt is, három házasságából kettő, a második (1916) és a harmadik (1929) úgynevezett „vegyes” házasság volt. Somló Lili is, Berényi Lili is római katolikus vallású volt. (Az előbbi persze „csak” konvertita, de jelentése van annak, hogy a házasságkötéskor kötött megállapodás szerint a születendő gyerekek anyjuk – katolikus – vallását követték volna.)

Nem teljesen véletlen tehát, hogy – igaz, már Hitler hatalomra jutása után – 1934-ben Ignotus kitért a zsidó vallásból. 1934. április 3-án a zugligeti plébánián keresztelték meg. (A keresztelési anyakönyvben ez az aktus a 7/1934. számot kapta, s a bejegyzés az első kötet 23. lapján szerepel.) A megkeresztelt, akinek lakáscíme ekkor ez: Wien, Bauermarkt 18., a kereszttségben a Ferenc nevet kapta. (A Ferenc nevet, tudomásom szerint, Ignotus soha, sehol nem használta. A választás, valószínűleg, Szent Ferencre alludál.) A keresztszülők közül csak a keresztapa van bejegyezve: Mindszenty Boldizsár. (Róla annyit jegyeztek be, hogy székesfővárosi iskolaigazgató volt.) Fölmerülhet persze a kérdés, mi állott e döntés mögött? Nem kényszerből, a náci előretörés „lereagálásaként” született-e meg ez a döntés? Annyi bizonyosnak látszik, sok minden motiválhatta Ignotust, így a nácik előretörése is. A döntés azonban aligha írható csupán a történelmi helyzet számlájára.

Utóbb, 1945 után is, személyi irataiban, például a már hazatérése után, Budapesten kiállított népszámlálási *Anyakönyvi összeírólapon* is ez az adata szerepel. Akkurátusan föltüntetve a felekezetét firtató pontnál:

„r. kath”. De, s ez is megjegyzendő, nem hallgatta el a „P. Izr. Hitközség” eredendő szerepét sem. Sőt azt is jelezte, hogy csak 1934-től katolikus.

Mi látszik mindebből fontosnak? Amennyire az életmű egészének részletekbe menő áttekintése nélkül meg lehet állapítani, Ignotus a judaizmust is, a kereszténységet is nem annyira „vallásként”, mint inkább kultúráként kezelte. A szó hétköznapi értelmében nem is volt vallásos, de a katolikus rituálé például vonzotta. Lánya szerint Bécsben rendszeresen részt vett olyan templomi rendezvényeken, ahol egyházzene szólt, akkori ismeretségi körébe papok is tartoztak – kétségtelen, valamiképpen kötődött a katolicizmushoz. Ez a kötődése azonban – s ez a sajátossága jól adatható – nem járt együtt a zsidóság, a zsidók bármiféle megtagadásával. Sőt, Magyarországon az elsők között volt, akik felhívták a figyelmet a nácizmusból fakadó veszélyekre, s érvelési stratégiájában jól kitapintható a zsidó önérték erősítésének szándéka, összekapcsolva azt a tevékeny ellenállás követelményével. (Ld. például: *Zsidó-ügy. Magyar Hírlap*, 1932. jan. 27.) Amerikai emigrációja utolsó idejében azokra a folyamatokra is reflektált, amelyek Izrael állam megalapításához vezettek (*Azt a Stern zsidót. Szabadság*, 1947. ápr. 7. 2–3.). Eddigi ismereteink alapján „megjósolható”, zsidó tematikájú írásainak módszeres áttekintése és végigelemzése a (nem vallási értelemben vett) zsidó identitás alakulástörténetének egyik fontos és tanulságos fejezete lesz.

6

Az egyén életében a másik nemhez való viszony: alapviszony. Erről, filozófiai síkon, sok okosat el lehet mondani, nem is véletlen, hogy a művészetek története szerint a férfi–nő viszony a művészetek egyik központi, s minden jel szerint „örök” témája. E reláció azonban nemcsak az elvont filozófia közegében vagy a művészetek érzéki síkján értelmezhető és/vagy jelezhető meg, de a szociológia síkján is, s ez a – meglehetősen szűkített – reláció is sokat elárul az egyénről. Éppen azért, mert a finom árnyalatok bonyolult rendszerét szociológiai alapjaira redukálja.

Ha áttekintjük Ignotus (amúgy nem túlzottan nagyszámú) verseit, amelyeket, megszűrve, 1918-ban kötetben is közreadott, azt az érdekes, de valójában természetes megfigyelést tehetjük, hogy versei nagy része – „szerelmes” vers. Ez a tény ellenpontozza ugyan a nagy irodalompolitikai harcok éles tollú debattéjéről élő (egyébként: sematikus) képet, de ha jól meggondoljuk, voltaképpen „csak” azt jelzi, ami evidens. A személyiséget a legmagasabb szinten koncentráció, legintenzívebben kifejező élménylehetősége

ket ő is a férfi és a nő viszonyában, ebben a személyiséget leginkább mozgósító viszonyban lelte föl. S ez, ismételjük meg, nem is meglepő. A szexus és a személyiséget konstituáló én-struktúra, ha összekapcsolódik, olyan, minden mást is magába integráló centrummá válik, amely, társadalmi korlátokat is áthágva, élményei kifejezésére törekszik. Az ugyan nem hagyható figyelmen kívül, hogy e művei (ideértve novellái vonatkozó részét is) igazában nem a szexus „technikai” leírásai (ezt a kor normái nem is igen engedték volna), hanem inkább személyiségtörténeti ideogramok – jóllehet a szexus, sok jel szerint, nagyon is hozzátartozott életéhez, s versei mélyén is ott munkál. S már csak ezért is érdekes, hogy a libidó diktálta készítményei bizonyos értelemben még közéleti „elveit” is felülírták, kizárólagosságra törtek. Ahogy egyik versében (*Kocsizó*) írta: „Álmodban velem álmodj és szeress, / Keltedben velem ébredj és szeress, / Éltemben nekem élj csak és szeress, / Holtomban halj utánam és szeress – / Szeress, szeress, / Csakis engem szeress.” (V 24.) Említésre érdemes, de aligha véletlenszerű fejlemény, hogy verstárgyai között az „illegitim”, házasságon kívüli „viszony” tapasztalata (ez a jellegzetesen modern relációban általánossá váló tapasztalat) is nyíltan tematizálódott (*Várnod egy jelre...*; V 48–49.). Nem is meglepő tehát, hogy egyik legnagyobb szabású, a finom relációkat bonyolult struktúrában megjelenítő *Változatok szemjátékra* című hosszúverse (V 91–110.) sem „közéleti” tematikájú, hanem a legszemélyesebb, a személyiség centrumát legnyíltabban megmutató megnyilatkozás.

Mindezt szem előtt tartva meglepő, hogy nőkké váló kapcsolatai csak viszonylag kései időponttól válnak láthatókká. (Ez persze forrásprobléma, a források szelektív fennmaradásának következménye is lehet.) Lengyel Laurával, a pályáját kezdő fiatal írónővel való flörtjének 1890-es évek közepi dokumentumain túl hasonlókat sokáig nem is ismerünk. S az is bizonyos (s ez nem is érdektelen jelzés), hogy viszonylag későn nősült – s özvegyasszonyt vett el.

Házasságkötésének pontos időpontja sokáig nem volt ismert. Erről lánya, Sári is csak roppant nagyvonalúan beszélt. „A családi élete nagyon egyszerűen alakult, mert beleszeretett az anyámba, már azt hiszem, mikor még férjnél volt, akkor, és aztán mikor meghalt a férje, körülbelül 98-ban halt meg, akkor egyszerűen elvette, és összeházasodtak. És anyámnak akkor már volt egy 14 éves vagy 13 éves fia, és egy 12 éves kislánya, ezek voltak a bátyám és a nővérem. Aztán mi születünk, a Pali 901-ben és én 903-ban.” (Interjú, 2.) A „lényeg” csakugyan ez, de a részletek pontosításra szorulnak. A nő, akit Ignotus feleségül vett, a kalocsai születésű Steinberger Janka (1867–?) volt, Basch Simon özvegye. Hogy a kapcsolat mikor kezdődött, nem állapítható meg, a férj halálának időpont-

ja is kérdéses. Lehet, hogy csakugyan 1898-ban halt meg, de a budapesti Kozma utcai temető nyilvántartásában szerepel egy Basch Simon, aki 1851-ben született és 1899-ben halt meg (20. parcella, 12. sor, 3. sír). Nem lehetetlen, hogy ő az elhalt férj. S néhány közvetett adat is ebbe az irányba mutat. A budapesti lakcímtár 1899-től regisztrálja Veigelsberg Hugó külön lakását (VIII. Mária utca 10) – addig szülei Fürdő utcai lakásában, „otthon” lakott (Címtár 1899: 1529.). Ugyancsak ebbe az irányba mutat a két Basch-gyerek Ignotus Sári által megadott életkora is. A fiú, Basch Imre (1886–1952) ugyanis 1900-ban volt 14 éves. (Basch Elly, kikövetkeztethetően, 1887-ben született.) A házasságkötés tehát, úgy vélhettük, 1899-ban vagy 1900-ban történt meg. (Közvetve Ignotus Pál születésének éve – 1901 – is az 1900-ban kötött házasságot valószínűsítette.) A pontos időpontot végül a házassági anyakönyvi bejegyzés adta meg. Az V. kerületben vezetett állami házassági anyakönyv 238/1900. számú bejegyzése szerint a házasságkötésre 1900. július 2-án került sor. Ignotusról, aki itt még eredeti családi nevén szerepel, a már ismert adatokat adja meg, a menyasszonyról viszont megtudjuk, hogy 1867. július 8-án született Kalocsán, apja neve Steinberger Jakab, anyja neve Klein Júlia. Ő is (az akkori megnevezés szerint) „izr” vallású, a házasságkötéskor az V. kerületi Árpád u. 8-ban lakott. A két tanú dr. Lorant Rikhard (VI. Király u. 100.) és Steinberger Mór (VIII. Vas utca 15/b.) volt.

Az új családi lakás több lépcsőben alakult ki. Az 1899-es, 1900/01-es címtár lakásként a Mária utcát adja meg, az 1901/02-es az V. kerületi Árpád u. 8-at, az 1902/03-as, az 1903/04-es és az 1904/05-ös az ugyancsak V. kerületi Lipót körút 3-at. Az 1905/06-os címtár viszont már az V. kerületi Báthory utca 3-at nevezi meg lakcímként, s azt követően, a házasság egész időtartamában ez volt a lakásuk. Ignotus Sári emlékei szerint a IV. emeleten laktak, egy hat szobás, erkélyes lakásban. „Remek dolog volt a Báthory utca háromban lakni” – mondta később, „mert kiláttunk a Parlamenthez”. „Igen, 6 szoba volt. Nem volt az olyan nagy nekünk. A hatszobás lakás elég nagy, de négyen voltunk gyerekek.” S amikor a legidősebb gyerek, Basch Imre elköltözött hazulról, „akkor is volt egy nevelőnő, és a gyerekek”. Ignotusnak külön szobája volt, íróasztallal, ott dolgozott, oda a gyerekeknek tilos volt bemenniük. (Interjú 46.) Több forrás tanúsága szerint a lakás a társasági élet színtere is volt, író- és művészbarátoknak, rokonoknak rendszeresen nagy vacsorákat adtak – egy ilyen vacsorán ismerkedett meg egymással például Ady és Hatvany Lajos is. Azt mondhatjuk, ezek a vacsorák afféle hálózatépítő vacsorák voltak.

Ignotus és felesége viszonya fölvet néhány kérdést – nem szokványos, hogy egy 30–31 éves férfi özvegy-

asszonyt vesz feleségül, aki ráadásul viszonylag nagy gyerekeket visz az új házasságba. Az is érdekes, hogy Steinberger Janka nagyon fiatalon, már 19 évesen (!) gyereket szült, ugyanakkor, mégis, új férjével már első házassága idején is viszonyt folytatott. A házasságkötéskor, minden jel szerint, házassági szerződést is kötöttek, amely, egy esetleges válás esetén, biztosította a feleség egzisztenciáját. (Utóbb, amikor a válás bekövetkezett, ez Ignotusra jelentős anyagi terhet rótt.) A házasság végül nem volt nagyon hosszú életű, 1913 nyarán viharos körülmények között szétváltak.

Hogy mi okozta a válást, csak találgatni lehet. Egyoldalú vagy kölcsönös elhidegülés, a férfiszexualitás és a feleség „középkorúvá” válása közötti aszimmetria stb. Annyi bizonyos, egy új nőkapcsolat is föltűnt a láthatáron. Az első *Nyugat*-években Ignotus egyik legfontosabb barátsága a festőművész Berény Róberttel kötött, aki nemcsak rajzaival, de zenekritikáival is a *Nyugat* viszonylag rendszeres szerzője volt – s nem mellékesen házigazdája egy Ignotus számára fontos szűk baráti kör összejöveteleinek. Berény városmajori villájában folytak ugyanis azok az összejövetelek, amelyeken a freudi mélylélektan első magyarországi zászlóvivői egymásra találtak. (A legszűkebb magot Ferenczi Sándor, Ignotus, Berény és Radó Sándor alkotta – erről Ferenczi is, Ignotus is megemlékezett később [vö. TaF 104–106., 117–118.].) S a Berényéknél rendszeresen megforduló Ignotus szükségképpen megismerkedett Berény sógornőjével, a festő és grafikus Somló Lilivel is. A grafikusnő, akit, ha nem is igazán jelentős alkotóként, de számon tart a művészettörténet, alkalmilag maga is a *Nyugat* szerzője lett – néhány rajzát (például Karinty Frigyesről, Szép Ernőről, Szini Gyuláról) éppen Ignotus közölte (1912/13.). A többi pedig már ment a maga útján.

A Steinberger Jankával kötött házasság válása 1913 nyarán tetőzött. Részleteit nem ismerjük, következményei azonban súlyosan befolyásolták életét, körülményeit. Ignotus Sári erről csak ennyit mondott: „a válás az elég zajos dolog volt, szörnyűség volt az a válás” (Interjú 29.). Ignotus életének egy másik, hosszú évtizedeken át volt tanúja, Hatvany Lajos pedig visszatekintve, összefoglalóan, erről később ennyit jegyzett föl: „Ignotus ebben az időben vált el első feleségétől, és készült második, nem kevésbé szerencsétlen házasságára, hogy aztán harmadszorra egy idegbajos nővel egy még szerencsétlenebb házasságot kössön” (LevHL 646.). Ez az interpretáció, vegyük észre, már-már fátumszerűen ismétlődő rossz választásokra utal. Aligha teljesen indokolatlanul. S ez a válás a *Nyugatot* is válásba sodorta. A történetet 1913. augusztus 5-én Ady így referálta el egyik levelében Hatvany Lajosnak: Fenyő Miksától táviratot kapott, hogy „fontos ügyben” utazzon föl Pestre. „Ez az ügy Ignotus válásával, szerelmi vénkecskeségével s a Nyugattal stb. lett vol-

na összefüggésben.” „A Nyugat dolga aligha érdekel” – folytatta Ady, „de arról volt szó, talán tudod – hogy Ignotus kivándorol.” Erre a kivándorlásra ugyan végül nem került sor, nem kellett új tulajdonost keresni a *Nyugat*nak, Ignotus meggondolta magát. Ahogy Ady írta: „egyelőre nem teszi” (Adylev II. 231.). De a *Nyugat* helyzete is, Ignotus helyzete, sőt egzisztenciája is elbizonytalanodott.

A válást – pro forma – a budapesti kir. törvényszék 25.818/914. sz. ítélete 1914. május 19-én mondta ki. (Ezt az adatot a már idézett házassági anyakönyvi bejegyzés „utózmánya”-ból ismerjük.)

Érdekes, hogy bár „vénkecskesége” miatt borult föl addigi élete, az új – szerelmi – házassággal nem sietett. Csak három évvel később, 1916-ban vette feleségül Somló Lilit. A házasságkötésre 1916. április 9-én került sor. A II. kerületi házassági anyakönyv vonatkozó bejegyzése (226/1916.) szerint Ignotus ekkor „szfőv szakelőadó és hírlapíró” volt, s az I. kerületi Csemegi utca 9-ben lakott, a menyasszony, Somló Alice pedig (aki „a közéletben a »Lili« utónéven ismeretes”) 1887. január 17-én született, apja Spitzer Jakab, anyja Abeles Klára, vallása római katolikus. (A menyasszony ekkor az első kerületi Csaba utca 7/c alatt lakott.) Érdekes a két tanú személye is. Az egyik tanú Márkus Miksa (VI. Vilmos császár út 61.) volt, a másik dr. Fenyő Miksa (I. Alma utca 6.). Mindketten az Ignotus-életrajz fontos szereplői, közeli munkatársai. (A Fenyővel tartott nexus az ismertebb, de a Márkuskapcsolat nem kevésbé fontos. Sőt, talán fontosabb.) Az anyakönyv azt is regisztrálta: „Megegyezés szerint a születendő gyermekek valamennyien az anya vallását követik.”

Ez az előrelátás indokolatlan volt, a házasságból újabb gyerek vagy gyerekek már nem születtek, s ez a házasság sem bizonyult nagyon hosszú életűnek. Mindebben azonban nemcsak a házaspár egyénlélektani sajátosságai játszhattak szerepet. Már tartott az első világháború, s a külső történeti konstelláció hamarost bekövetkező radikális átrendeződése Ignotus és felesége életét is teljesen új körülmények közé helyezte. 1918 végén elkezdődött Ignotus életének második nagy korszaka, a vándorlás – immár külföldön. Bern, Bécs, Berlin, Kolozsvár, Kassa, Bécs (vö. Kosztolányi 2003). S e helyszíneknek pusztá fölsorolása is sejtetni enged, minden, ami addig stabilnak látszott, teljességgel elbizonytalanodott. Ignotus ugyan tartotta magát ahhoz a fikcióhoz (s jogi értelemben igaza is volt), hogy ő nem emigráns, csak külföldön él és dolgozik, tényleges élethelyzete az emigránsé volt. Ebbe az élethelyzetbe pedig az egzisztenciális kiszolgáltatottságon túl az emberi kapcsolatok erodálódása is mindennapos tapasztalatként jelent meg.

Ignotus 1918 utáni élettörténete ma még csak foltozokban, alig-alig ismert. Az sem tudjuk, felesége meny-

nyire maradt része életének, mindig vele volt-e, vagy ez az együttélés gyakorlatilag megszakadt. Egyes adatok szerint a húszas évek második felében lényegileg már külön éltek. Ignótus Bécsben, ahol a *Volks-Zeitung* vezércikkírójaként dolgozott, német nyelvű „osztrák” újságíróként, Somló Lili pedig hol Berlinben élt, hol – például – Párizsban. (Ignótus Sári szerint Berlinben is halt meg – közelebbről meg nem határozott időpontban.) Ebbe az élethelyzetbe, azt kell mondanunk, szinte bele volt kódolva a válás. Ez a szakítás persze már nem botrány, hanem inkább egy adott helyzet adminisztratív elrendezése volt. Az illetékes Budapesti Kir. Törvényszék 1929. augusztus 31-én (?), az 1. P 42005/1929. sz. ítéletével mondta ki a válást. Ignótus, ahogy első feleségének, Jankának, úgy Somló Lilinek is tartásdíjat fizetett. Sajtó egzisztenciájának fönntartása mellett tehát még két asszonynak az ellátása is az ő munkaképességétől függött.

A válásra, amelynek dátumát az azt regisztráló okmány (a Somló Lilivel kötött házassági anyakönyvi bejegyzés „utózmánya”) nyilvánvalóan elírta, minden jel szerint azért került sor, hogy megköthető legyen az újabb, a harmadik házasság. Ignótus ugyanis 1929. augusztus 27-én, „délben kettőkor” Budapesten feleségül vette Berényi Lilit (1902–1989 után). Az V. kerületi házassági anyakönyv bejegyzése (560/1929. sz.) szerint Ignótus-Veigelsberg Hugó státusza ekkor ez volt: elvált, szerkesztő, izraelita. (Lakásaként egy budapesti cím van megadva: II. Retek utca 46. – Ez természetesen fedőcím, amelyet az adminisztráció megkönnyítése magyaráz. A cím talán Emma nővére címe.) Berényi Liliről azt tudjuk meg, hogy 1902. június 4-én született Budapesten, apja neve Berényi Dávid, anyjéé Krausz Julianna, vallása római katolikus. Az ő budapesti címe ez volt: V. Gorove utca 3. (Valószínűleg ez is fedőcím, talán szülei címe, mert – amennyire megállapítható – ekkor már ő is Bécsben élt.) A két tanú személye megint csak érdekes. Az egyik most is Fenyő Miksa (I. Derék utca 10.) volt, aki Ignótus régi híve, munkatársa, sőt ekkor már (anyagi) támogatója is egy személyben. A másik dr. Bartha Gyula (VII. Izabella tér 1.) – Hatvany Lajos ügyvédje, jogi ügyeknek intézője, egyebek közt az Ignótusnak folyósított pénzek is rajta keresztül jutottak el a címzetthez. Az esküvő valószínűleg szűk körben zajlott le, legalábbis még Hatvany sem volt ott – neki az eseményről Ignótus utóbbi levélben számolt be.

Ez a házasság nem válással, hanem Ignótus halálával zárult le, de mindkét korábbi házasságánál szomorúbb történeté vált. Berényi Lili ugyan fiatalabb volt, mint Ignótus fia, Pali, s csak egy évvel idősebb, mint lánya, lelkileg azonban, mint hamar kiderült, teljesen instabil volt, nem támasza lett a férfinak, hanem gyámolításra szoruló tehertétele. A levelek igen hamar, már a harmincas évek elején arról beszélnek,

hogy betegeskedett, lelki állapota rossz, szanatóriumra szorul stb. S ez, amikor 1938-ban Ausztria elhagyására kényszerültek, s megkezdődött az „igazi” emigráns lét, csak súlyosbodott. Megnehezítve közös sorsukat is. Tragikus paradoxon, hogy Londonból, a viszonylag jó lehetőségeket biztosító, de az európai háború légkörét azért érző brit fővárosból, az ő kívánságára álltak tovább. Az Egyesült Államok pedig, ahová Portugálián keresztül 1941-ben eljutottak, nem volt ugyan kitéve a háború közvetlen rombolásainak, de ott, New Yorkban az idegen környezet, az „amerikai életstílus”, a segélyekből vegetáló szűkös életforma végképp megpecsételte sorsát. Idegileg összeomlott. Az otthoni ápolás és a zárt intézeti elhelyezés között ingadozva lelki roncsként tengette életét. Szívszorító az öreg, már hetven fölött járó Ignótusnak az a levele (1942. dec. 12.), amelyben – kényszerűségből – föltárta az őket anyagilag is támogató Reményi József előtt felesége állapotát. Ekkor, egyebek közt, így írt: „csak néhány szóban tudhatlak, hogy nem volt szívem szegény feleségemet örültek házában hagynom, hol eleven testtel elrohadt volna, és a köznek esvén anyagilag terhére, kiutasíttatás várt ránk, mit csak nagy közbenjárókkal sikerült valahogy felfüggesztetnünk, hanem kivettem szegényt albérleti vackomba magamhoz, hol persze, meg nem felelő körülmények közt, engemet 24 órán egy nap leköt, semmihez nem jutok tőle, s míg, természetesen, az élet így többre kerül, mint amilyenre a charityből futja, viszont gyanakvásával s ellenőrzésével minden utánajárásban megköt s valósággal elzár a világtól. Annál is inkább, mert (azt kell mondanom: sajnos) intellektusa s okossága csökkenetlen, s üldöztetési örületeit még éles ész is támogatja.” (PIM V. 4714/215.) (Ez a túlbonyolított mondatszerkezet alighanem Ignótus pszichés állapotának is hű tükre. Megvallja is, elfedni is igyekszik helyzetüket.) Az asszony, tudjuk, később újra zárt intézetbe került, s a Parkinson-kórban megbetegedett, magára maradt öreg Ignótus is orvosok kezére került. Amikor egyszer, reszkető kézzel, ételét melegítve, véletlenül fölgújtotta albérletét, a szomszédok intervenciójára őt is zárt intézetbe zárták. Erről, miután orvos barátja, Linkszt Artúr „kiszabadította”, egyik 1948. decemberi 3-i levelében ő maga így számolt be (az őt anyagilag szintén támogató Halasi Bélának és feleségének): „végtelen köszönöm az imént megjött decemberi csekket, úgy mint a fáradhatatlanul küldött előzőket, miket nem volt mód megköszönnöm”. S hogy miért nem tudta a csekkeket megköszönni? „[L]egutóbb például 3 ½ hónapot vergődvén egy lezárt idegintézetben, doktorok s egyéb disponáló barátok nem tudván elhinni, hogy vki lehet testre megtört s kínlódó aggastyán, lélekre meg elmére azonban csökkenetlen az aki volt, s ezekben se nem szenilis, se meg nem tört, sőt külön mulat-

ságul figyelvén meg önnön leromlása testi komikumát.” (Vezér 1983: 25–26.) Sorsának ilyen alakulását ismerve óhatatlanul Michel Foucault nevezetes elmélete látszik igazolódni. A zárt intézet voltaképpen fegyelmező, büntető intézmény, a szociokulturális problémák eliminálásának egyik – korlátozott s embertelen – módja.

Ignotus mindenesetre, ilyen tapasztalatok után, nagy döntésre szánta el magát. Amerikában hagyva zárt intézetben kezelt feleségét, hazatért Budapestre. Döntése okairól, idézett levelében így számolt be: „Ilyen internáltatásnak most már, ha megkezdték, állandóan kitéve, elveszett számomra a fő, amiért az ember tart Amerikára: a függetlenség, szabadság, habeas corpus. Ezért nyilván követni fogom a hazai felhívást, hogy jöjjenek haza én is.” S csakugyan, még 1948 decemberében Londonon keresztül hazatért Budapestre. Meghalni. (A repülőgépről kísérője, Halász Miklós már ölben vitte le.)

Berényi Lili jóval túlélte férjét. Még 1989 körül is élt (ha életét egyáltalán életnek lehet nevezni).

7

Egy ember világerzékelését, készségeit, sőt mentálisan megképződő „lehetséges világát” jórészt az a tevékenység hozza létre, amit ismétlődően és rendszeresen, munkaként végez. A kenyérkereső foglalkozás így nemcsak mint az egyéni egzisztencia „gazdasági” alapja, de mint a mentális reprezentációkat nagy mértékben alakító személyes aktivitás is figyelmet érdemel.

Ignotus egy felső középosztályi család sarja volt, apja állása és közéleti tekintélye a társadalmi érintkezés egy igen széles körű és bonyolult rendszerébe vezette be. Apja fiaként „mindenki” ismerte, mindenható volt összekötése. (Vö. *Vallomás. Nyugat*, 1924. 2. sz.) Ahogy már Kiss Józsefnek írott első levelében (1890) ő maga is kimondta, „jó családból” származott. Vagyont azonban e helyzettel nem örökölt, dolgoznia kellett. S bár első irodalmi próbálkozásait még egyetemi hallgatóként publikálta (írásai 1890-től jelentek meg), 1892-től, mint a *Magyar Hírlap* belső munkatársa, már saját egzisztenciával rendelkezett. Ha áttekintjük azokat a munkaköröket, amelyeket élete során ettől kezdve betöltött, akkor azt tapasztaljuk, hogy – mint a magyar irodalom oly sok más szereplőjéé is – az övé is jellegzetes újságírói életforma volt – egész életében újságíróként dolgozott. Még hozzá általában párhuzamosan több lap szolgálatában is. Pályája *A Hét* kötetelésében indult, ott lett népszerű és közismert tollforgató, az 1890 és 1906 közötti időben *A Hét* elképzelhetetlen volt nélküle. A lap jellegadó, meghatáro-

zó szerzőjeként tartották számon. Kenyerének azonban csak egyik, kisebbik része származott innen (Kiss József „rosszul fizette” szerzőit, lapja kis tőkeerejű lap volt), kenyere nagyobbik felét más lapok adták ekkor. 1892 és 1918 közt elsősorban a *Magyar Hírlap*, amelynek nemcsak tárcaírója, de – többnyire névtelenül – napi rendszerességgel dolgozó vezércikkírója is volt, és – igaz, csak 1910-től – ezzel párhuzamosan a „szabadkőműves” *Világ*, amelynek ugyancsak szerződtetett publicistája volt. A rövid életű *Szerda* (1906), majd (1908 és 1918 közt) a *Nyugat* „csak” személyiségkiteljesítő szenvedély volt számára, irodalmi ambíciója kiélése – jóllehet természetesen mindkettő pénzt is hozott a konyhára. Az irodalmi élet jelentős szereplőjévé, „valakivé” *A Hét* és a *Nyugat* tette, de megélhetését a napi hírlapírói munka, a „firkálás” biztosította. Jászi Oszkárnak már Amerikában írott (1941) hosszú, sok mindent áttekintő levelében (Vezér 1983: 25.) joggal jelenthette ki, ötven éven át „névtelen” vezércikkek írójaként (is) kereste kenyerét. Az 1919 utáni néhány, minden szempontból meglehetősen „zavaros” évben, külföldre kényszerülve, élet- és munkarendje némileg összezavarodott, például pénzügyi befektetéssel, színházi dramaturguskodással is próbálkozott. Romániában és Csehszlovákiában, e két, magyarok által is lakott „utódállamban” azonban továbbra is újságírással foglalkozott. Kolozsvárott 1922-ben egy fél évig, Kasán, 1923-ban, kb. egy évig mint magyar lapszerkesztő dolgozott. Tartósan megmaradni azonban egyik helyen sem bírt – amit ő tudott s képviselt, az nem volt homológ a kisebbségi léthelyzet követelményeivel. Új életrendje csak körülbelül az 1920-as évek közepére konszolidálódott, 1924-ben a bécsi *Volks-Zeitung* vezércikkírója lett (s maradt Ausztria náci bekebelezéséig, 1938-ig). Újra dolgozott a *Világnak* is, majd annak betiltása (1926) után a *Világ* funkcióit átvevő „új” *Magyar Hírlapnak* is. S anyagi megfontolásból szerződtetett tárcaírója lett a német nyelvű, de ugyancsak Budapesten megjelenő nagy lapnak, a *Pester Lloyd*nak is (amelynek szerkesztője hajdan apja volt, s amelybe alkalmilag ő is már régtől fogva publikált). Azaz két nyelven, németül és magyarul párhuzamosan dolgozó újságíróvá tette élete. E kettősséget csak erősítette, hogy alkalmilag, fizetése kiegészítéseként, más lapokba is két nyelven, fölváltva írt. Pár évig dolgozott például a bécsi *Die Bühne*, a prágai (egyebek közt Max Brodot is munkatársai között tudó) *Prager Tagblatt*, majd hosszabb-rövidebb ideig néhány kisebbségi magyar lap (*Magyar Ujság*, *Keleti Ujság*, *Temesvári Hírlap* stb.) számára is. Sokat írt, de nem grafomániából, a „firkálásért” járó pénzre szüksége volt. Feleségeket tartott el, egy ideig gyerekeit is támogatta, és saját életmódja is megkövetelt bizonyos jövedelmet. Európai pályaszakasza vége felé, a harmincas évek végén, félig már csakugyan emigránsként, a *Magyar Hírlap* betil-

tása után (1938) rövid ideig még a „liberális” *Ujság* kolumnistája is volt.

S törvényszerűnek kell tartanunk, hogy az újságírással aggastyánként, amerikai emigrációjában (1941–48) sem hagyhatott föl teljesen. Bár segélyszervezeti pénzekből s baráti támogatásokból élt, heti penzumát még ekkor is, betegen is teljesítette. A clevelandi *Szabadságban*, az amerikai magyarok e tekintélyes lapjában hazatéréséig több saját rovata is futott. (Ezek egyikének címe, jellemző módon, már új helyzetére utalt: *Hudson–Budapesti járat...*)

Pályája, egzisztenciális értelemben vett csúcsa az 1908 és 1918 közötti, kicsit több mint egy évtized volt. Ekkor a magyar publicisztika egyik nagy neve, véleményformáló személyisége és – mindezt megtévezve – a *Nyugat* főszerkesztője (sőt néhány évig tulajdonosa is) egy személyben. Publicisztikai és irodalmi nagyhatalom. Szerepei (s írásai) révén „közéleti tényező”.

Hogy mindaz a munka, amit végzett, hogyan fizetett, vagyis mennyit keresett, arra nézve egyelőre csak szórványos adatok állnak rendelkezésünkre. Általánosító képet alkotni róla ma még nem lenne szerencsés. Legföljebb annyi kockáztatható meg róla viszonylag nagy biztonsággal, 1918-ig a kor újságírói normái szerint szép jövedelme volt, amelyből nagy lakásra, nagy háztartásra, rendszeres külföldi (például párizsi, berlini, olasz- és törökországi, sőt amerikai) hosszabb utazásokra, nyaralásokra, nem utolsó sorban pedig nívós életkörülményekre futotta. (Ez utóbbiba a jelentős kulturális fogyasztás – könyvek, képek, koncertek, múzeum- és kiállításlátogatás stb. – is beletartozott.) 1919 utáni élete ehhez képest összehasonlíthatatlannul „szerényebb” kondíciók közt telt, életformájában állandósult az ideiglenesség, az adósságcsinálás, a támogatásokra szorulás. Jellemző például, hogy Bécsben többnyire olcsó hotelekben, diákszállóban, albérletekben lakott – levelezését így nem is ezekre a címekre irányította: a szerkesztőség címét adta meg még legközelebbi jöembereinek is. S bizonyos, a régi életnívót nem tudta fönntartani, sőt viszonyai gyakorlatilag folyamatosan romlottak.

A magyarországi értelmiségi „proletárokhoz”, például egy József Attilához, egy Nagy Lajoshoz, vagy egy Radnótihoz képest viszont még így is jóval nagyobb jövedelme volt. (Nem is beszélve e kontextusban a „tarhás”, a kölcsönöket soha vissza nem adó Fenyő Lászlóról vagy Somlyó Zoltánról. Ők egzisztenciális értelemben jóval Ignotus nívója alatt éltek.) Ignotust, külföldön élve is, tolla és a még fénykorában megszerzett kapcsolati tőkéje (amely egészen a magyar nagytőke korifeusaiig terjedt) valamennyire mindig a víz fölött tartotta. A nagy, többnyire valahol tengerparton vagy a Magas-Tátrában töltött „szabadságokra” is futotta még. E talpon maradás azonban már nagy erőfeszítéseket igényelt, s nagy, sőt egyre nagyobb ön-

érzeti deficittel járt. Kérnie kellett, alkudoznia, olykor egyenesen megalázkodnia, s mindez egyre inkább életformája állandósuló része lett.

Az írói lét magyar gazdaságtörténetében jellegzetes s ugyanakkor sok mindenbe belevilágító fejezet az ő pályája.

Története azonban nemcsak történeti, hanem szorosán vett irodalomtörténeti tanulságokat is hordoz. Ez az életmód, jobb s rosszabb periódusaiban egyaránt, jelentősen befolyásolta Ignotus írói tehetségének kibontakozását is, természetét is, s kijelölte teljesítőképesége határait.

Szimptomatikus, hogy saját tevékenységét illetően, ismétlődően, egy érdekes distinkcióval élt. A „firkálás” és az „írás” éles megkülönböztetésével nyilvánvalóvá tette, hogy az általa létrehozott (egyébként igen nagy terjedelmű s egészében ma még át sem látható) szövegkorpusz nagyon nagy hányadát ő maga a gyors, felületes, alkalom diktálta újságírói munka körébe utalta. „Igazi” írói teljesítményének csak verseit, novelláit, esszéit és cikkei egy részét tekintette – ez utóbbiak jelentőségét azonban következetesen hangsúlyozta. Azt kell mondanunk, okkal, s joggal. Sőt a szövegkorpusz igazán jelentős része valószínűleg nagyobb is annál, mint amekkora az ő utalásából kikövetkeztethető. Ami fönntmarad a rostán, az is sok kötetet megtöltene.

Az életműnek ez a tagolódása azonban nem pusztán mennyiségi kérdés. Az életmű javának jellegét is óhatatlanul alakította ez az újságírás meghatározta élet- és munkarend. Részben azzal, hogy soha, vagy csak igen-igen ritkán adódott lehetősége az igazán nyugodt, „kiérlelt” munkára – mindig gyorsan, „azonnalra” kellett dolgoznia, elkészült írásait nem pihentethette, nem „érlelhette”. Részben, de egyáltalán nem mellékesen, azzal, hogy ez az élethelyzet szinte automatikusan a problémák középebe helyezte, az egész magyar irodalmi termelés szempontjából alapvető jelentőségű összefüggésekre tette érzékennyé. Személyesen élte meg s látta át e folyamat alkotómunkát korlátozó s alkotást serkentő relációit, s ez a tapasztalat – alkatától persze nem teljesen függetlenül – szinte automatikusan „irodalompolitikussá” formálta. De olyan irodalompolitikussá, aki az alkotás mibenlétét belülről ismerte, aki maga is alkotott, s aki így nagyon élesen látta, hogy mivel kell szembefordulnia, mit kell lebontani, s mit (s kiket) kell erősítenie ahhoz, hogy ez az irodalom kibontakoztathassa a benne rejlő lehetőségeket. E szerepének jellegét mondta ki, amikor a *Nyugatból* való kiebrudalása (1929) után, *A Nyugat útja* című nevezetes előadásában (1930) így summázta pályáját: „elefántcsonttoronyra rendelt életem lövészárokban telt el”. (Ezen az önjellemzésen, persze, az adott szituációból fakadóan, érthetően, jó adag keserűség is érződik, de szerepe – utólag megállapítható – sem fölösleges, sem hiábavaló nem volt. A pálya,

amely ilyen következtetés levonására készítette, jelentős mértékben átalakította a magyar irodalom viszonyait, növelte teljesítőképességét.) S a szerkezet, amely e paradox formulálásban kifejeződik (elefántcsonttorony, lövészárók), szükségszerű, sőt nélkülözhetetlen volt a modern magyar irodalom megszületéséhez és diadalra jutásához. Élete vége felé jogosan szögezhetette le: „én, noha végig egy hosszú életen újságba írtam, s újságírából éltem, nem vagyok igazán újságíró. Ehhez túlságosan író, sőt költő vagyok.” (*Szabadság*, 1947. jún. 16. 2.)

Az életműnek az ebből az életmódból fakadó korlátait természetesen nem nehéz észrevenni, a hiányságokat és a gyöngeségeket nem lenne nehéz leltárba szedni. Mindenekelőtt bizonyos, hogy e helyzet következménye az áttekinthető és összefoglaló, s szerkezetében is összetett nagy formák hiánya – ezek megalkotására sem idő, sem nyugalom, sem koncentráció nem volt. Mindig az éppen „aktuális” lényegre kellett kimondania. E helyzet pozitív hozadékait már nehezebb meg- és átlátni, de ennek meglátásáról sem lehet lemondani, sőt az Ignotus-kutatás legfőbb indokát éppen ezeknek vizsgálata adja. Az kétségtelen, a szövegtörzshöz csak egy viszonylag kis része vers és novella (azaz szorosabb értelemben vett ’irodalom’), a szövegek nagy része nehezen definiálható újságírói műfajokba sorolható. Ezek az írásai azonban születésük eme determinációja ellenére is igen sokszor fontosak, s két fontos rétegük jól azonosítható. Az egyik az új, „modern”, „nagyvárosi” élet születésében lévő, merőben új tapasztalatait emeli ki a folyó élet zavaros, sőt kaotikus hullámaiból, úgy, hogy ezeknek mindjárt megfigyelhető és értelmezhető, „továbbgondolható” formát ad. (Észrevételei megrögzítése formát ad, megjeleníti, s ezzel megteremtí a viszonyt ezekhez a közös tapasztalatokhoz.) E réteg elsősorban, de egyáltalán nem kizárólagosan *A Hétt* időszakának terméke. Ezeket az írásait egyesek (például Babits is), félreértve jellegüket, az „aforizmaíró” címkéjével jellemezték. Valójában ezek a világ lehetséges leképezéseinek, reprezentációnak történetileg fontos próbálgatásai. Fontos gondolkodás-előkészítő és habitusalakító szerepük volt, ötletes és figyelemfelkeltő paradoxióvá finomították azt, amit a kor emberei, köztük az írók is, enélkül nyers és amorf élményként éltek volna meg. Hiányuk egyenesen a tapasztalatképzés és -feldolgozás folyamatát szakította volna meg – nagyon sok esetben hiányzott volna a mentális reprezentációknak az a sora, amelyre az irodalmi alakítás a maga lehetséges világát felépíthette. Ez nagyon nagy (s mindmáig kellően föl nem mért) teljesítménye Ignotusnak. A másik réteg, az előbbi bázisán, s azt víve tovább, egy részletekben, „aktualitásként” megjelenő, de koherens és minden lényeges kérdésre kiterjedő „irodalompolitikai” érvtárként írható le. Elvek, érvek és nézőpontok laza, lát-

szólag ötletszerű halmaza ez, valójában a modern magyar irodalom kibontakozásának és elfogadtatásának föltételei artikulálódtak itt. A mentális innováció nagyon sok esetben Ignotus teljesítménye volt, sokszor úgy, hogy a fölhasználók magukban sem tudatosították, kire támaszkodva hozzák meg saját alkotói döntéseiket. (Sajnos, az azonosítást, részletekben menően még az irodalomtörténet-írás sem végezte el, a legtovább alighanem Komlós Aladár jutott.)

Hogy e teljesítmény az „impresszionizmus” álruhájában jelent meg, mellékes. A lényeg az, hogy – azt kell mondanunk – mindez törvényszerűen alakult így, s törvényszerű, hogy éppen az s úgy realizálódott, ami s ahogy Ignotus életművében létrejött.

Elvként is ki lehet mondani: senki sem „szabadon”, a körülményektől függetlenül, steril kontextusban hozza létre életművét. Mindenki csak egy ott s akkor lehetséges pályát tud befutni – még akkor is, ha ő maga is el tud magának ideálisabb föltételeket képzelni.

JEGYZET. Írásom, bár figyelembe veszi, nem a szakirodalomra épül, hanem az elsődleges forrásokra. Fölfogásomat Ignotus leveleinek (folyamatban lévő) összegyűjtése határozta meg, e levelek ugyanis a maguk időrendjében olvasva őket, számos, eddig rejtve maradt összefüggést kirajzolnak. (E levelek sok helyen, szétszórva lelhetők föl, de zömük az Országos Széchényi Könyvtár, az MTA Könyvtára és a Petőfi Irodalmi Múzeum kéziratáraiban van.) Ignotus személyi okmányai (útlevele, újságíró-igazolványa, a budapesti illetékességét igazoló irat, Népszámlálási összeíró lapja stb.) a PIM kéziratárában (V. 5090/25) található. Házassági anyakönyvi bejegyzései a budapesti kerületi anyakönyvekben (Bp. II., 1916. év 226. folyószám, V., 1929. év 560. folyószám). A katolizálására vonatkozó bejegyzés a Bp. Zugliger-városmajori r. kath. Plébánia Keresztelési Anyakönyvében (7/1934. sz. I. köt. 23. lap). Anyjának születési anyakönyvi bejegyzése és a szülők házasságkötésének regisztrálása a kecskeméti izr. hitközség anyakönyveiben történt (ezeket a Bács-Kiskun Megyei Levéltár, Kecskemét őrzi). A szülők haláladatait a budapesti Kozma utcai temető nyilvántartása rögzíti. Veigelsberg Jenny adatai ugyanott. Sternberger Janka adatai fiának, Ignotus Pálnak születési anyakönyvi bejegyzéséből ismerhetők. Veigelsberg Emma haláláról maga Ignotus írt (*Szabadság*, 1947. ápr. 7. 3.). Somló Lili és Berényi Lili születési adatai a már említett házassági anyakönyvekből ismerhetők meg. Bizonyos adatokat az Ady-filológia és Hatvany Lajos levelezése hozott fölszínre. A Veigelsberg-család budapesti lakásaira vonatko-

zón a budapesti címtár éves kötetei adnak fölvilágosítást. Családtörténeti vonatkozásban használható adatokat tartalmaz az Ignótus Sárával készített kétrészes interjú (kérdőzők: Tverdota György és Angyalosi Gergely): ezt a PIM Médiatára őrzi hangdokumentumként. (Megvan gépirásos leirata is: K 836, 838.) Egy-egy részletkérdés szempontjából hasznosak voltak a következő munkák:

Adylev = *Ady Endre levelei*. Második kötet. 1909–1903. Sajtó alá rend. Belia György. Bp. 1983.

Buda Attila 2000: *A Nyugat Kiadó története*. Bp.: Borda.

Címtár = *Budapesti cím- és lakjegyzék*. Bp.: Franklin, évenként vagy kétévenként.

Emma asszony = Ignótus: *Emma asszony levelei*. Egy nőimitátor a nőemancipációért. Összeáll. Kardos Péter. Bp. 1985, Magvető.

F = Ignótus: *Feljegyzések*. Bp. 1909, Grill.

Kosztolány Tibor 2003: Arról, aki valóban ismeretlen. *Vigilia*, 9. sz. 687–692.

LevHL = *Levelek Hatvany Lajoshoz*. Vál., szerk. Hatvany Lajosné. Bp. 1967, Szépirodalmi

Ritoók János 1977: „Verseinek gyökere-törzse: a gondolat.” Ady hazai német visszhangjából. *Korunk*, 9. sz. 743–745.

TaF = *Túl az óFerenczián*. Válogatás Ignótus pszichoanalitikus vonatkozású írásaiból. Összeáll. Hárs György Péter. Bp. 2010, Múlt és Jövő.

V = *Ignótus verseiből*. Bp. 1918, Nyugat.

Vezér Erzsébet 1983: Ignótus levelezéséből. *Kritika*, 11. sz. 23–26.

VI = *Ignótus válogatott írásai*. Vál., szerk., előszó Komlós Aladár. Bp. 1969, Szépirodalmi.

Vitályos 2009 = *Ady Endre levelezése III*. (1910–1911) Sajtó alá rend, jegyz. Vitályos László. Bp. 2009, Argumentum.

Munkámat igen sokan támogatták:

Hoffmann Gizella (OSZK), Horányi Károly (MTA KIK), Kelevéz Ágnes (PIM), Lakatos Éva (OSZK), Péterné Fehér Mária (kecskeméti levéltár), Tóth Tamás (temetőkutató, Szeged), Varga Júlia (ELTE Levéltára), Varga Katalin (PIM), s mások. Segítségüket itt is köszönöm. – Külön köszönöm Angyalosi Gergelynek és Tverdota Györgynek, hogy engedélyt adtak az Ignótus Sári-interjú tanulmányozására. ■ ■ ■

■ **Lengyel András** (Békéscsaba, 1950): irodalomtörténész. Többek között Móra Ferenc, József Attila és Kosztolányi Dezső kutatásával foglalkozik.